

Velünk élő múlt

Kun Miklós

Egy német pszichiáter a háborús Moszkvában

A German Psychiatrist in Wartime Moscow

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány bemutatja Arthur Kronfeld tragédiáját, akinek neve az elmúlt évtizedekben a feledés homályába merült. A berlini pszichiáternek 1936-ban, az NKVD segítségével sikerült Moszkvába menekülnie az általa korábban közlő tanulmányozott Hitler bosszúja elől. Ám egy másik totális diktatúra éppen akkor számolt le sorra antifasiszta honfitársaival. A tanulmányban szó esik a jeles német lélekbúvár beilleszkedési kísérleteiről, a náci német politikusokról a szovjet vezetés számára készített feljegyzéseiről és a tudós utolsó napjairól.

SUMMARY

In the past few decades the name of Arthur Kronfeld and his tragedy have fallen

into oblivion. The Berliner psychiatrist managed to escape Hitler's revenge for his close studies of the dictator's personality and flee to Moscow with the help of People's Commissariat for Internal Affairs, the law enforcement agency of the Soviet Union. However, the other total dictatorship was paying off old scores with his fellow countrymen just at that time. The study gives us a glimpse of the scientist's attempts at integration, his notes taken of Nazi German politicians for the Soviet leadership, and the last days of his life.

A hírszerzéstörténet ma már önálló diszciplína. A kódfejtők, a szerteágazó kémhálozatot működtető rezidensek, az olykor „idegen zászló” alatt dolgozó hírszerzők, a feletteseik által csatasorba állított terro-

KUN MIKLÓS történész, Széchenyi-díjas egyetemi tanár, a KRE Kremlinológiai Intézetének vezetője (kunmiklo@ceu.hu).

risták, a dezinformációt terjesztő kettős ügynökök, az elit körében biztonságosan mozgó „befolyásoló ágensek” szerepének felmérése nélkül sekélyesebbek lennének ismereteink számos fontos történelmi periódusról, nem utolsósorban a második világháború időszakáról és a nagy világégés felé vezető, vészjósló évekről.

A hírszerzés és a kémelhárítás titkait kutató történész egyszerre találkozik zavarba ejtő információbőséggel és egyoldalú értesüléseket tartalmazó forrásokkal, vagy éppen azok szinte teljes hiányával. Megpróbálhatunk a még életben lévő történelmi szereplők visszaemlékezéseire támaszkodni, vagyis az oral history műfaját segítségül hívni a tátongó úr betöltésére. Ez azonban gyakran felemás eredményre vezet, hiszen például a hírszerzés csatamezőin lezajlott szovjet–német összecsapások szereplői, akiket az elmúlt évtizedekben felkerestem, szinte mindig féltve őrizték titkaikat. Többségük csupán az utolsó pillanatban, a halál küszöbén nyílt meg, mert örökölni akarta hagyni az utókornak a maga igazságát.

KRONFELD PROFESSZOR TITKOS ÉLETE

A Moszkva és Berlin közötti titkos háború számos részletének feltárásához ismerünk kell a korabeli szovjet civil és katonai hírszerzőhálózat belső – horizontális – szerkezetét. Az 1920–1930-as években a moszkvai központ döntéshozói többnyire három kategóriára osztották külföldön tevékenykedő ügynökeiket: *verbovcsik* (beszervező), *grupповод* (más szóval *szubagent*, mesterkém, aki egyszerre több ügynököt mozgatott) és *usztanovcsik* (bizalmi ember, aki ellenőrizte a befutó híreket, vagy tanácsaival segítette a rezident, esetenként annak közvetlen feletteseit). Külön

kört alkottak azok a kiemelkedő külföldi tudósok, katonatisztek, politikusok, akik a saját hazájukban komoly megbecsülésnek, befolyásnak örvendtek, ám egy nagyobb összegért vagy politikai megfontolásból hajlandóak voltak felvilágosítani szovjet kapcsolattartóikat a körülöttük zajló események kulisszatitkairól.

A szovjet hírszerzés és kémelhárítás egyik *segítőjéről*, Arthur Kronfeldről (1886–1941), a weimari Németország egyik leghíresebb lélekbúvárjáról – klinikai orvostól, pszichológusról és pszichiáterrel – röviddel a kelet-európai rendszerváltás előtt nagy elismeréssel beszélt nekem moszkvai otthonában Viktor Iljin nyugdíjas tábornok. Az NKVD, a szovjet belügyi népbiztosság magas rangú tisztjeként neki az 1940-es évek legelején többek közt az volt a feladata, hogy megfigyelés alatt tartsa a német, szlovák és magyar moszkvai diplomatakolóniát. 1941 nyarát, a német–szovjet háború kitörését követően pedig ő koordinálta a hivatalos Berlint megtévesztő támadó elhárító akciókat, amelyeket a szovjet szakzsargonban *ragyioigri* (rádiós játékok) néven emlegettek.

Sokadik találkozásunk alkalmával Iljin elmondta nekem, hogy a világ több pszichiátriai kutatóműhelyében nagyra becsült, ötven événél fiatalosabbnak látszó, Németországban korábban aktív politikai és tudományos tevékenységet folytató Kronfeld a leszámolások Nagy Terrornak nevezett időszakának kezdetén, 1936 nyarán telepedett le a Szovjetunióban. A tábornok szerint hatalmas kegynek számított, hogy a kitűnő memóriával rendelkező, munkabíró orvos azonnal letelepedési engedélyt, sőt előbb két-, majd háromszobás lakást kapott Moszkvában. Svájci emigrációjából való kiutasítását követően bevihette az országba berlini bú-

torait, szakkönyvtárát és gazdag magán-archívumát, amelynek sajnos, a háború alatt nyoma veszett.

Alig egy évvel megérkezése után Kronfeld a feleségével együtt megkapta a szovjet állampolgárságot is. Nem hánytorgatták fel neki sem a Szovjetunióban akkoriban korántsem bocsánatos bűnnek számító egykori szociáldemokrata múltját, sem nagypolgári életvitelét. A német tudós-
nak még azt is elnézték a hatóságok, hogy az 1930-as évek elején berlini klinikáján kezelték (és a jelek szerint el is kezelték) Sztálin legnagyobb személyes ellensége, Lev Trockij Zinaida nevű lányát.

Amint Iljin felidézte, Kronfeld gyakran panaszkodott, hogy a moszkvai pszichiátriai körökben csupán idősebb orosz orvoskollégái beszélnek elfogadhatóan németül, így alig tudja valakivel megosztani szakmai elképzeléseit. Ráadásul a berlini jövevény szűkebb szakmája fehér hollónak számított Moszkvában, ahol ekkoriban rossz idők jártak a deviáns viselkedési formák és az impotencia okainak kutatására. Nem mindig volt ez így: a fizikailag gyorsan amortizálódó szovjet politikai elit, a művészvilág és a moszkvai diplomáciai kolónia tagjai korábban egymásnak adták a kilincset az erre szakosodott pszichiáterek rendelőiben. Még egyes politikai bizottsági tagok és népbiztosok is a szexuálpatológia legjobb szakértőjének számító Ignatyij Kazakov klinikáján kezeltették magukat, többnyire ajzószerékért ostromolva őt. A túlzottan közlékeny professzor azonban néha illetékteleneknek is említést tett az ilyen kérésekről. Emellett ismerősei társaságában – így az *Izvesztyija* című szovjet kormánylap főszerkesztője, Ivan Gronszkij jelenlétében, aki erről maga beszélt nekem – többször megemlítette, hogy paranoiás

és skizoid vonásokat fedezett fel Joszif Sztálin jellemében. Nem csoda, hogy Kazakov doktor rács mögé került, és 1938 tavaszán a Buharin-per egyik vádlottja lett. Munkatársainak többsége pedig vidéki kórházakban vagy elmeegógyintézetekben húzta meg magát. Arthur Kronfeld még berlini éveiben nagyon közel állt a Kazakov-iskolához, amelyet a szovjet hatóságok „burzsoá sarlatánok és kártevők gyülekezetének” minősítettek, de a német orvost érdekes módon nem sorolták ehhez a csoporthoz.

Mihelyst Kronfeld valamennyire megtanult oroszul, kinevezték egy 120 ágyas klinikai osztály élére. Lejárt tanítani a harkovi orvosegyetemre, a Moszkvától 200 kilométernyire lévő Kosztroma városában pedig kísérleti gyógykezelést folytatott, inzulinnal kezelve a skizofrén betegeket. Neve nem volt ismeretlen a szovjet orvostudományban: a hipnózisról szóló könyvét például 1924-ben egyidejűleg Moszkvában és Leningrádban jelentették meg orosz nyelven. Mégis jelentős belügyi „hátszél” nélkül ilyen komoly sikersorozat nem fordulhatott elő egy német tudóssal a sztálini terror tombolása alatt. Kivált, hogy a Szovjetunióban éppen ekkor zajlottak a konstruált politikai perek, és múltjuktól vagy emigráns státusuktól függetlenül a külföldi bevándorlók – főleg a lengyelek és a németek – eleve gyanúsnak számítottak. „Le kell vonni a tanulságot a németekkel való együttműködésből. A rapallói szerződés aláírása, a szorosabb kapcsolatok megteremtették a barátság illúzióját. A németek azonban továbbra is ellenségeink maradtak. Megpróbálnak beférkőzni hozzánk, és saját kémhálózatot hoztak létre nálunk”, figyelmeztette Sztálin 1937. május 21-én Nyikolaj Jezsov NKVD-főnököt.

A szovjet állampolgárságú németekkel, mint „egy bűnös náció” fiaival szemben, a 1937. és a 1938. évben is érvényesítették a személyesen Joszif Sztálin által megállapított, etnikai alapú letartóztatási és kivégzési kvótákat. Ez alól a német kommunista párt szovjet emigrációban élő vezetői sem jelentettek kivételt. Megbízható levéltári források szerint 1919 és 1945 között a Németországban és külföldön tevékenykedő közel 1500 közép- és felső szintű német kommunista vezető közül jószerivel minden harmadik erőszakos halállal halt meg. Közülük Hitler 222, Sztálin pedig 178 emberrel számolt le. A legfelsőbb pártvezetés, a politikai bizottság névsorát szemügyre véve ez az arány még döbbenetesebb: Németországban az évek folyamán letartóztatott hat kommunista politikussal, a szovjet emigrációt választók közül hét emigráns pártvezérrel végeztek válogatott kínzások után az ottani hatóságok.

Így nem csoda, hogy a moszkvai leszámolásokról érkező hírek valóságos üdviválgást váltottak ki Hitler környezetében. Bár a náci vezetés sokáig nem igazán értette, mivel magyarázható, hogy Moszkvában „a forradalom felfalja a saját gyermekeit”. Joseph Goebbels náci propagandafőnök például az utókornak szánt naplójában így kommentálta a szovjet fővárosban zajló koncepciós perekről érkező híreket: „1937. január 25. A vádlottak mindent »beismernek«. Valami titkos mérget adtak be nekik, vagy hipnózis alatt állnak. Máskülönb ez érthetetlen.

1937. január 27. Oroszországban folytatódik a kirakatper. [...] A Führer elöadja, hogy ez az ország mennyire szervezetlen és reménytelen. Mostanában az örület uralkodik Oroszországban.

1937. január 31. A moszkvai kirakat-

perben tizenhárom halálos ítélet született. Amint ez várható is volt.

1937. február 3. Moszkvában újabb letartóztatások. Sztálin tisztára söpri maga előtt az utat.

1937. június 6. Tuhacsevszkijt letartóztatták. A jelek szerint Moszkvában előbújt a sátán.

1937. július 10. Sztálin pszichés beteg, különben képtelenség megmagyarázni véres rendszerét. Oroszország most semmiről nem akar tudni a bolsevizmuson kívül.

1937. december 28. Sztálin beteg. Sérült az agya.”

Ezeket a következtetéseket Goebbels nagyrészt a nemzetközi sajtó tudósításai, a moszkvai német követség meg az ottani német hírszerzők titkos jelentései alapján vontta le. Működtetett egy külön kémhálózatot is, amelyet a világ számos országába akkreditált német követségek sajtóattaséi és a náci múlttal rendelkező laptudósítók alkottak. De még a hivatalánál fogva rendkívül jól tájékozott náci propagandafőnök sem tudta pontosan, hogyan bánt el Sztálin a Szovjetunióban élő németekkel. A nemrég előkerült levéltári források szerint a szovjet birodalomban az 1930-as évek elején hivatalosan regisztrált 11 327 német állampolgárból 1937 elejére csupán 4015 maradt szabadlábbon. A következő hónapokban újabb 608 németet hurcolt el az NKVD, további 622 embert pedig kitiltottak a Szovjetunióból (ebből 80 volt a kommunista párttag). Elgondolkodtató, hogy a mintegy 4600 személy alkotta német antifasiszta emigráció legtöbb tagja sem élte meg a második világháború végét: kivégzőosztagok elé kerültek, vagy elnyelte őket a Gulag. Hasonló sors várt a szovjet hadiiparban, a gyárakban és a bányákban dolgozó, nagyrészt

teljesen apolitikus német szakemberekre, köztük a világválság éveiben a Szovjetunióba kivándorolt műszaki értelmiségiekre és szakmunkásokra is. Ez utóbbi esetben is maga Joszif Sztálin adta ki a direktívát. Egy kockás füzetből kitépett cetlire írta fel: „*Le kell tartóztatni az összes németet valamennyi kormányzóságban, akik a hadiüzemeinkben, a félig-meddig hadiipari termékeket előállító gyárainkban, a vegyi üzemekben, a villanyerőműveken és az építkezéseken dolgoznak*”. Egyben a szovjet diktátor utasította az NKVD-főnököt, hogy *naponta* készítsen jelentést, miként haladnak emberei a *német akció* megvalósítása során.

Ám ez csupán a németek fátumának egyik fontos állomása volt Szovjetuniószerte. Az 1930–1940-es évek fordulóján más „bűnös nemzetek” sorában – nagyrészt kifejezetten etnikai alapon – börtönbe vetettek, majd kivégeztek ezenkívül még több ezer Volga-németet, valamint az Altaji vidéken, Dél-Ukrajnában, a Moldáviai autonómiában és Grúziában élő német lakost. Többnyire tömbökben letelepedett, szorgos parasztokat, vidéki patikusokat, mérnököket, orvosokat és földmérőket, akiknek az ősei a 18. század végén érkeztek Oroszországba. Akadt, aki jobban járt, mert „csupán” kitelepítették a szülőhelyéről. Ám a nemrég napvilágra került adatok szerint ezeknek a „szerencsés” embereknek a 30-40 százaléka nem élte túl a szokatlan klímát, a fakitermelésen vagy a bányák mélyén, nehéz körülmények között végzett robotot.

A Kreml parancsára elindított „német akció” a szovjet hírszerzést és a kémelhárítást is nagyon súlyosan érintette. „A legtöbb szovjetunióbeli német kapcsolatunk odaveszett, értékes főállású ügynökeinkről nem is beszélve. Nálunk, a Lubjankán

még akkor is »gyanús volksdeutsch-ként« kezelték a nekünk dolgozó szovjet németeket meg a német emigráns kommunistákat, amikor Sztálin rövid időre kiegyezett kollégájával, Hitlerrel. 1940 elején átmenetileg megindulhatott a németek kivándorlása, és ezt kihasználva számtalan német származású hírszerzőnket legálisan beküldhettük volna a Harmadik Birodalomba. De addigra alig maradt életben erre alkalmas személy...”, idézte fel beszélgetésünkben e számára is nehéz időket Iljin, idegesen törölve gyöngyöző homlokát.

Nem csoda, hogy a nyugdíjas tábornok az események után annyi évvel is félt szembesülni a tulajdon múltjával. Képtelen volt feldolgozni, mennyit ártott magának és családjának, amikor a sztálini korszak szokásaival dacolva a háború elején figyelmeztette egyik fiatalkori barátját, a Vörös Hadsereg magas rangú tisztjét, hogy minden lépését figyelik. Meglepő óvatlansággal telefonon mondta ezt el neki. Szavait lehallgatták, ami nyolc év „izolációt” jelentett számára a Lubjanka belső börtönének egyik magánzárkájában. Abban az épületben, ahol korábban az irodája volt: ott hallgatta ki többek között a letartóztatott Nyikolaj Buharint. A pandúrból betyárrá vált rab néha azt hitte, hogy megőrül a magánytól. Őrei – ritka kivételtől eltekintve – nem szóltak hozzá. Boldog volt, amikor sikerült magához édesgetni a cellájába tévedt kis szürke verebet.

Régi ismerőseinek köszönhetően szabadulása után, az 1950-es évek közepén Iljin tovább tevékenykedhetett belügyesként. Még túl a hetvenedik életévén is, a moszkvai írószövetség egyik vezetőjeként, a „lélek mérnökeit” pásztorolta a Lubjanka megbízásából. De örök harcban állt

benne a rendszer hűséges híve és a szerrinte ártatlanul meghurcolt, kitárulkozni vágyó, vívódó lélek.

Az 1937–1939. évi letartóztatási hullám tehát jócskán megtizedelte a Szovjetunióban élő német menekülteket. Arthur Kronfeld azonban szabadlábban maradt. Sőt, ahogy múltak a hónapok, orvosi pályája látványosan felfelé ívelt. Ám ennek nagy ára volt: Viktor Iljin szerint a berlini tudósnek mindig rendelkezésre kellett állnia, ha ő vagy kollégái igényt tartottak „szakmai tanácsaira”. A német pszichiáter, írásban vagy szóban, belügyes kapcsolattartóin keresztül olykor még a szovjet külügy vagy a bolsevik pártapparátus magas rangú funkcionáriusait is tájékoztatta a Harmadik Birodalom elitjének szokásairól, egy-egy vezető nemzetiszocialista politikus habitusáról. A szovjet hatalmi gúla csúcán akkoriban főleg Adolf Hitler paranoid személyisége, döntéseinek mozgatórugói iránt érdeklődtek. „Hitler közepes termetű ember”, olvashatjuk Kronfeld professzornak a Führerrel foglalkozó egyik írásában. „Keskeny a válla, széles a csípője, mindkét lába vastag. Nehézkes járása kiemeli gusztustalan testalkatát. Apró szemének zavaros pillantása, a lapos koponya, a túlságosan nagy áll szintén degenerált vonásait jelzi. Elképesztően grimaszol. Nyugtalan túlmozgás jellemzi. Számos pszichopata személyiséghez hasonlóan Hitler szexuális vonatkozásban sem normális.”

Szembetűnő a Führer mélyen titkolt, elfojtott potenciazavarait, devianciára valló tulajdonságait boncoló tanulmány freudi megközelítése. De érthető, hiszen Kronfeld már fiatalon sokat merített Sigmund Freud műveiből. Igaz, vitakozott is korai példaképével: 1912-ben kismonográfiát adott ki, amelyben kritikus véle-

ményt fogalmazott meg a freudizmusról. A nagy előd iránti kettős viszony jellemezte Kronfeld későbbi munkáit, de még a publicisztikáját is. Népszerű előadásai pedig csak úgy vonzották berlini klinikájára a pácienseket. Mire azonban a sikeres tudós karrierje csúcsára érkezett volna, Németországban hatalomra kerültek az általa gyűlölt náciak.

EGY NÉMET LÉLEKBÚVÁR HÁNYATTATÁSAI

A zsidó gyökerei miatt veszélyeztetett német tudós számára Moszkva eleinte asyllumnak látszott. De a félelmet sugárzó, ottani katonás rend sem lehetett túlzottan ínyére, hiszen az 1920-as években, a weimari köztársaság alatt Arthur Kronfeld doktor a szabad, sőt szabados szellemű német baloldali értelmiségi életét élte: modern verseket, irodalmi tanulmányokat publikált, az avantgárd művészetet csodálta. Mindenütt igyekezett megfordulni, ahol a történelmi események zajlottak, és mindenről megvult a maga véleménye. Egy véletlen folytán 1924 februárjában, a müncheni sörpucscot követően is ott kuporgott és jegyzetelt az Adolf Hitler és összeesküvő társai ellen folyó bírósági tárgyaláson. Talán ő volt az első, aki szakszerűen feljegyezte benyomásait a náci politikus beteg lelkületéről. E személyes élményeit felhasználta akkor is, amikor moszkvai emigrációja alatt láttelepet, esetenként kórképet készített Hitlerről a szovjet hatóságok részére, majd 1941 nyarán *Degeneráltak hatalmon* címmel sajtó alá rendezte kutatásának propagandatételekkel megtűzdelt eredményeit a nagyközönség számára.

A szovjet fővárosban, többnyire német kommunisták tollából, korábban is megjelent jó néhány Hitler-ellenes pamflet.

Ezekben azonban a náci politikus általában mint a német – esetenként a nemzetközi – nagytőke szánalmas bábfigurájaként szerepelt. Arthur Kronfeld azonban a maga szakmájának szempontjai szerint közelítette meg a Führer személyiségét. Egy ilyen tanulmány megírásához ekkor már nemcsak a sörpucss alatti és utáni személyes benyomásait használhatta fel, hiszen évek óta gyűjtötte az anyagot a portréhoz. Az 1920-as években, majd az 1930-as esztendők elején rendszeresen kikérdezte Hitler és köre magánéletéről a náci vezér korábbi ismerőseit, s igyekezett közlőrlől megfigyelni közszereplését. A tudós egyik fő informátora a náci vezetés misztikus irányzatának üdvöskéje, a Führer által végül meggyűlölt, és ezért később meggyilkoltatott Erik Jan Hanussen (Hermann Steinschneider) volt, akit éveken át szintén foglalkoztattak Adolf Hitler deviáns megnyilvánulásai.

A berlini és müncheni anyaggyűjtésnek azonban véget vetett a náci párt uralomra kerülése. Kronfeld professzor először úgy hitte, hogy ezt követően sem kell majd elhagynia a hazáját. 1935-ben azonban már azt tapasztalta, hogy szorul a hurok a nyaka körül. A letartóztatás elől Svájcba utazott, de ott is úgy érezte, hogy még mindig túlságosan közel van a Harmadik Birodalom. Félelme beigazolódtott: a svájci hatóságok kiutasították az országból. Álmatlan éjszakáin azon törte a fejét, hogy hová meneküljön. Végül a szovjet hatóságok fogadták be, feltehetően a Moszkvából Svájcba érkező belügyes ügynökökkel való titkos alku nyomán. Alighanem azért mondott igent, mert minél hatékonyabban tenni akart a nemzetiszocialista rendszer ellen. E témájú írásai azonban eleinte az íróasztalfiókjába kerültek. Ám 1941 nyarán, miután kitört

a szovjet–német háború, a német pszichiáter előállt egy terjedelmes tanulmánykötettel, amely Adolf Hitlerről, Heinrich Himmlerről és Hermann Göringről szólt. Az egyszerre négy szovjet városban napvilágot látó, a Harmadik Birodalom három vezetőjének a külvilágot valóban megbotráncoztató, ám a szovjet olvasóközönség által kevésbé ismert, patológikus vonásait taglaló könyv igazi szenzáció lett. Kronfeld orosz tanítványai voltak azok, akik – már jóval korábban – lefordították orosz nyelvre a művet. Ő maga egyszer meg is mutatta a kéziratot a vele addigra összebarátkozó Viktor Iljinnek, aki saját bevalása szerint azt tanácsolta neki, hogy ne terjessze az írást, és „ne vegyüljön” német emigránsokkal, mivel így könnyebben átvészselheti a nehéz időket. Arra utalt, hogy az 1939 augusztusában megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum után Adolf Hitler bármilyen nyilvános bírálata tabutéma lett.

PÁNIK MOSZKVÁBAN

Huszonkét hónappal később, amikor a német csapatok lerohanták a Szovjetuniót, Kronfeld professzor joggal remélte, hogy felértékelődik a tudása. De nem így történt. Sőt, belügyes patrónusai, köztük Viktor Iljin mintha megfélemeztek volna róla. Mással voltak elfoglalva: a Szovjetunióba beözönlő náci német csapatok elleni hátországi diverziókat szervezték. „*Nye do nyevo bilo...*” (Nem volt időnk vele foglalkozni), mondta Iljin moszkvai beszélgetéseink egyikén. Arthur Kronfelden emiatt úrrá lett a pánik. Amely csak fokozódott 1941 októberében, amikor Guderian tankjai betörték a szovjet főváros környéki kisebb településekre. Ekkoriban már egyre gyakoribbá váltak a Luftwaffe

berepülései. A német bombák lakóházakra és középületekre hullottak: még a bolsevik párt Sztaraja téri központját és a Kremlt is több találat érte. A Wehrmacht felderítő járőrei fel-feltűntek Moszkva külvárosaiban. A szovjet vezetés elrendelte a kormány és a külképviseletek evakuációját a Volga menti Kujbisevbe, a „tartalék fővárosba”.

A helyzet odáig fajult, hogy Moszkvában 1941. október 10-e táján szörnyű pánik tört ki, amiről fél évszázadon át szigorúan tilos volt akár még csak említést is tenni. Pedig a félelemben szinte beleőrült emberek a német megszállástól tartva akkor napokon és éjszakákon át a házak udvarában, sőt a lakásokban, esetenként fürdőkádakban Lenin- és Sztálin-műveket, okleveleket, mindenféle hivatalos okmányokat égettek. A kommunista nőmenklatúra gyakran holmijával együtt menekülő tagjainak teherautó-konvojait látva a dolgozók több üzemben beszüntették a munkát. Megkezdődött a boltok kifosztása. Híre terjedt, hogy a rabokat – a politikaiakat, de még a kis zsebtolvajokat is – főbe lövik a börtönudvarokon. A pániknak csak október 20-án tudtak véget vetni a belső karhatalom alakulatai és a frontról átvezényelt kisebb katonai egységek. „1941 októberében, amikor a németek már Moszkva alatt voltak, a zászlóaljunkat a fővárosba vezényelték”, idézte fel nekem ezeket a napokat az 1990-es évek elején Münchenben videokamerára rögzített beszélgetéseink során Kirill Henkin, e történelmi idők szemtanúja. „Puskával a vállamon fel-alá jártam a Gorkij utcában. A *Dom Szozuzov*, vagyis a Szövetségek Háza elé állítottak őrneket. A városközpontban állomásoztunk. Német betörés esetén a mi feladatunk lett volna a Kreml védelme. Emlékszem október 16-ra. A legna-

gyobb pánik közepette őrzőjáratban voltam a Szövetségek Háza előtt. Azon a napon, pontosabban azon az éjszakán végezték ki Szergej Efront (a fehér emigránsból lett szovjet mesterkém – *K. M.*), akinek segítségével 1937-ben kijutottam a spanyolországi polgárháborúba, harcolni. Ha annak idején nem találkozom vele Párizsban, akkor 1941 októberében nem őrzőjáratot voltam a moszkvai Gorkij utcában, az NKVD egyenruhájában, hanem tanárember lettem volna egy amerikai főiskolán.”

A szovjet hatóságok Moszkva német megszállása esetére – a maguk sajátos felfogása szerint – megelőző intézkedéseket is tettek: szeptember 9. és 11. között külön listák alapján egy újabb „német akciót” hajtottak végre. Az őrizetbe vettek többsége nő volt, hiszen ezekben a megbélyegzett családokban a férfiak ekkor már rég halottak voltak, vagy munkatáborban raboskodtak. Még a cári idők óta Moszkvában rekedt, nyolcvanéves német nevelőnőért is eljött a „fekete varjú” néven rettegett, zsúfolt rabszállító kocsis. Akadtak svájci, magyar, osztrák, holland, skandináv, sőt még francia vagy cseh menekültek is, akiket fasisztának, németnek minősítettek a hatóságok. A szeptemberi, majd az októberi „tisztogatás” annyira totálisnak bizonyult, hogy november elején, amikor az NKVD egy nemzetközi brigádot próbált megszervezni, hogy annak harcosait diverziós céllal átdobják a frontvonal mögé, alig tudtak valakit bevonultatni.

Kevesen voltak azok a szerencsés külföldiek is, akik – többnyire a Komintern, a kommunista világpárt apparátusának ajánlása alapján – felszállhattak az evakuációs vonatszerelvényekre, és elindulhattak az Urál vidékére, Közép-Ázsiába és Szibériába.

A hitleri Németországban távollétében elítélt Kronfeld házaspárnak azonban nem sikerült elmenekülni. 1941 őszén még megúszták a belügyes retorziót, ám valahol elkeveredtek azok az okmányok, amelyek helyet biztosítottak volna számukra az evakuációs szerelvények valamelyikén. Tisztában voltak vele, hogy ha a német alakulatok bevonulnak Moszkvába, akkor nem kegyelmeznek nekik. Ez történt számos hasonló esetben a megszállt Bécsben, Prágában és Párizsban. Az általános moszkvai idegengyűlölet, a durva németellenes légkör, az évek óta felgyülemlett páni félelem mellett a közelgő leszámolástól való rettegés súlyos depressziót váltott ki belőlük. Amikor utasították, hogy Tomszkban álljon a pszichiátriai kórház főorvosának rendelkezésére, vasúti jegyet azonban nem biztosítottak az utazáshoz, Arthur Kronfeld és felesége úgy döntött, hogy nem harcol tovább. 1941. október 16-án a házaspár Veronal nevű altató és nyugtató túladagolásával vetett véget életének.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bernhard H. Bayerlein: „*Der Verräter, Stalin, bist Du!*” *Vom Ende der linken Solidarität 1939–1941*. Aufbau Verlag, Berlin, 2008.
- Joseph Goebbels: *Tagebücher 1924–1945*. Hrsg. Ralf Georg Reuth, R. Piper GmbH & Co KG, München, 1992.
- Ernst Hanfstaengl: *Hitler. The missing years*. Arcade Publishing, London, 1994.
- Adolf Hitler: *Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson 1941–1944*. Ármádia, Budapest, 1999.
- Ingo-Wolf Kittel: *In memory of Arthur Kronfeld (1886–1941). Fate and work of a Jewish psychiatrist and psychotherapist*. Hamburg, 1992 (különlenyomat).
- Kun Miklós: *Oroszország válságúton*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.
- Simon S. Montefiore: *Sztálin. A vörös cár udvara*. Budapest, 2010.
- Hermann Rauschning: *Hitler bizalmasa voltam*. Budapest, 1947.
- Represszió protyiv szovetszkij nyemcev. Nakazannij narod*. Moszkva, 1999.
- Jelena Rzevszkaja: *Goebbels. Portret na fonye dnyevnyika*. Moszkva, 1994.
- Alekszandr Vatlin: „*Nu i nyecsiszty?*” *Nyemeckaja operacija NKVD v Moszkve i moszkovskoj oblasztyi 1936–1941 gg*. Moszkva, 2012.